

Roman Darowski (Kraków)

Piotr Viana SJ (1549—1609) i jego działalność filozoficzna w Polsce

Wstęp

W 1979 r. upływie 400 lat od założenia Akademii Wileńskiej, pierwszego uniwersytetu na ziemiach litewskich. Otwarcie Akademii poprzedziła dziesięcioletnia działalność kolegium jezuickiego w Wilnie. Bliższemu zbadaniu nauczania filozofii w tym okresie pragnie służyć obecny artykuł, poświęcony Piotrowi Vianie, wykładowcy filozofii w Wilnie w latach 1575—1578.

Działalność filozoficzna Viany nie została dotąd opracowana. W dotychczasowej literaturze znajdują się o nim jedynie ogólnikowe i fragmentaryczne dane¹. Dlatego niniejsza praca kładzie główny nacisk na tę właśnie dziedzinę aktywności Viany. Dzięki wyzyskaniu wielu nie znanych dotąd źródeł rzuca ona nowe światło na postać Hiszpana, który w Polsce spędził 5 lat swego sześćdziesięcioletniego życia, a pracą przyczynił się do rozwoju kultury filozoficznej w ówczesnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Biografia Viany

Piotr Viana urodził się pod koniec 1549 r. w Longroño w diecezji Calahorra w Hiszpanii. Przed wstąpieniem do zakonu jezuitów przez

¹ B. Natoński, *Początki i rozwój Towarzystwa Jezusowego w Polsce 1564—1580*, [w:] J. Brodrick, *Powstanie i rozwój Towarzystwa Jezusowego*, t. I, Kraków 1969, s. 452—453, 464; L. Piechnik, *Akademie i uczelnie jezuickie*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. Pod red. M. Rechowicza, t. 2, cz. 2, Lublin 1975, s. 79; *Vilniaus universiteto istorija 1579—1803* (oprac. zbior.), Vilnius 1976, s. 38, 108, 110, 137. Zob. także pozycje podane w dalszych przypisach. Szereg szczegółów bio-bibliograficznych zawiera szkic J. Poplatka w pracy *Słownik jezuitów XVI w.* (maszynopis w Archiwum TJ w Krakowie).

4 lata studiował filozofię w Alcali, gdzie uzyskał bakalaureat sztuk wyzwolonych. Do Towarzystwa Jezusowego wstąpił dnia 15 IV 1569 r. i w Toledo odbył nowicjat pod kierunkiem ks. Alonso Montoya². Na początku 1572 r. uczył w szkołach niższych w Placencji w Hiszpanii³. Przed przybyciem do Polski niewątpliwie studiował teologię prawdopodobnie w Rzymie, ale dostępne nam źródła nic o tym nie mówią. Jego działalność w Polsce dowodzi, że zdobył on solidne wykształcenie humanistyczne, filozoficzne i teologiczne. Poza językiem ojczystym znał łaciński, grecki i włoski.

Dnia 8 IX 1573 r. przybył z Rzymu do Poznania wraz z Szymonem Frydeliuszem (Fridelius), Antonim Ariasem i Piotrem Artiedą⁴. Już miesiąc później podczas inauguracji roku szkolnego w kolegium jezuitów (6 X) Viana, obok kilku zagadnień filozoficznych, bronił z powodzeniem kultu świętych i katolickiej nauki o usprawiedliwieniu. Jego oponentami byli dwaj luteranie, lekarze poznańscy: Stanisław Niger (Chróściewski) i Maciej Polej. Dyspucie przysłuchiwał się luteranin Stanisław Górka, nowy wojewoda poznański, oraz niemal wszyscy wykształceni ludzie Poznania⁵.

W marcu 1574 r. udał się Viana do Wilna, a następnie do Pułtuska, gdzie miał przyjąć święcenia kapłańskie. Oczekując na nie, przez cały Wielki Post prowadził wykłady teologii dla księży przy katedrze w Płocku. Święcenia kapłańskie otrzymał w kwietniu tego roku z rąk bpa Piotra Myszkowskiego⁶. W maju tego samego roku wysłano go do Wilna, gdzie w 1574/75 r. był prefektem studiów oraz wykładał teologię moralną (casus) i kontrowersyjną (controversiae). Na początku swego pobytu odbył dysputę z innowiercami, podczas której jego

² Archivum Romanum Societatis Iesu (dalej skrót: ARSI), Tolet. 12^a, f. 70: Catalogus conscriptus die 27 VIII 1569. — Dane dotyczące życia Viany przed przyjazdem do Polski i po wyjeździe z Polski zawdzięczam w znacznej mierze ks. Jerzemu Bottereau SJ, Archiwariuszowi ARSI, któremu składam za to serdeczne podziękowanie.

³ ARSI, Tolet. 12^a, f. 154.

⁴ *Korespondencja ks. Jakuba Wujka z Wągrowca z lat 1569—1596*, wyd. J. Sygański, Poznań 1917, s. 43; R. Skrzynecki, *Prov. Poloniae ortus et progressus*, Wrocław, Ossolineum, rkp 628, s. 165—166, 218; *Acta et historia Coll. Posnan.*, Warszawa, Arch. Metropol., rkp 440, f. 109.

⁵ Hist. S. I. in Polonia (Poznań), ARSI, Pol. 50, f. 17; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 1, Lwów 1900, s. 208; B. Natoliński, *Humanizm jezuicki a teologia pozytywno-kontrowersyjna w XVII i XVIII wieku*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. Fod red. M. Rechowicza, t. 2, cz. 1, Lublin 1975, s. 98 (oraz 96 i 97).

⁶ ARSI, Pol. 65, s. 28^v: Compendium hist. Coll. Pultoviensis S. I.; f. 119^v i 120^v: Compendium hist. Coll. Viln. S. I. Por. M. Bednarz, *Jezuici a religijność polska (1564—1964)*, „Nasza Przeszłość”, t. 20, 1964, s. 169, 175.

pamięć i wykształcenie wprawiły obecnych w zdumienie⁷. Zresztą przez cały okres pracy dydaktycznej w Wilnie Viana dawał dowody imponującego wykształcenia i zdolności dydaktycznych, co zjednało mu szacunek i rozgłos.

Rozdźwięk w jego kontaktach z innymi powodowała różnica poglądów filozoficznych między nim a Szkotem Janem Hay'em, który w tym samym roku wykładał tam filozofię. Viana był zwolennikiem prawowiernego tomizmu, natomiast Hay komentował Arystotelesa w duchu Dunsza Szkota, co u jezuitów należało do wyjątków. Na tym tle dochodziło między nimi do ostrych dyskusji i nieporozumień, które przybierały nieraz niepokojące formy i odbijały się ujemnie na atmosferze Kolegium⁸. Dlatego prowincjał Franciszek Sunyer uznał za rzecz konieczną rozdzielenie obu antagonistów. Zadecydowano odwołać z Wilna Hay'a. Na początku maja 1575 r. Hay zakończył trzyletni kurs filozofii i 10 V tegoż roku opuścił Wilno. Po nim katedrę filozofii objął właśnie Viana.

Już dnia 5 X 1575 r. urządził uroczystą dysputę. Prowadził wykłady dla 19 bardzo uzdolnionych kleryków jezuickich i 19 studentów świeckich⁹. Jego wykłady cechował wysoki poziom. Podobają się one nie tylko młodym jezuitom, lecz także świeckim, którzy pilnie studiowali filozofię. Za dobre wyniki w pracy Sunyer wystarał się dla Viany u generała zakonu Ewerarda Merkuriana o zezwolenie na promocję doktorską z zakresu teologii. W Wilnie jednak nie przeprowadzono jej uroczyście, ale i bez niej nazywano go „doktor Piotr Hiszpan”.

Praca ta jednak trwała tylko trzy lata. W tym czasie Viana nawiązał bliskie kontakty z Mikołajem Krzysztofem Radziwiłłem, marszałkiem nadwornym litewskim, i zaczął się zajmować sprawami politycznymi. Już w kwietniu 1577 r. Sunyer zaczął nalegać na Merkuriana, by Vianę odwołał z Polski jako podejrzanego o działalność przeciw królowi Stefanowi Batoremu, co wobec planów króla założenia Akademii w Wilnie mogłoby doprowadzić do skandalu. Upomnie-

⁷ „Il Padre Pietro Viana fa stupir a tutti con la sua memoria et dottrina”. F. Sunyer do Merkuriana 27 IX 1574 r. z Pułtuska, ARSI, Germ. 154, f. 234. Zob. także *Listy ks. Piotra Skargi T.J. z lat 1566–1610*, wyd. J. Sygański, Kraków 1912, s. 71, 104.

⁸ „Ho scritto per altre ala P. V. il mio parere circa M[ae]str[o] Iuan Scoto il quale è il medesimo che prima cioe che spedisce si levi de Vilna sendo che non puo convenire nelle opinioni col Padre Viana sendo lui tutto scotista et contra Santo Thoma et l'altro sequita [!] la doctrina de Santo Thoma in tutto quello che puo laqual cosa da inquisititudine et ali superiori et ali scholari poca edificazione”. Sunyer do Merkuriana 26 IX 1574 z Pułtuska, ARSI, Germ. 154, f. 232.

⁹ S. Warszewicki do Merkuriana 8 X 1575 z Wilna, ARSI, Germ. 136, f. 388v; zob. także Germ. 154, f. 75 (list z 17 IV 1574 r.).

nia i zakazy przełożonych okazały się bezskuteczne. Dlatego po zakończeniu w połowie maja 1578 r. trzyletniego kursu został odwołany z Wilna mimo sprzeciwu Radziwiłła, którego uspokoił dopiero Piotr Skarga. Wileńscy dygnitarze hojnie zaopatrzyli Vianę na drogę¹⁰.

Jesienią 1578 r. udał się Viana do Krakowa, skąd w listopadzie tego samego roku wraz z kuzynami biskupa krakowskiego Piotra Myszkowskiego wyjechał do Padwy. Następnie przeniósł się do Neapolu, gdzie od 1579 r. wykładał teologię¹¹. W latach 1593—1602, należąc do prowincji weneckiej, wykładał teologię moralną (casus) w kolegium jezuickim w Bolonii, gdzie 7 III 1601 r. złożył profesję 4 ślubów na ręce Antoniego Possevina, rektora kolegium¹². Od 1602 r. do 1605 r. uczył teologii moralnej w kolegium jezuickim w Parmie¹³. Rozwijająca się gruźlica (phtysis) nie pozwoliła mu na dalsze prowadzenie wykładów¹⁴. Zmarł 10 VI 1609 r. w Parmie¹⁵.

Metoda ustalania autorstwa tez

Zadna z istniejących bibliografii polskich obejmujących XVI w. (Estreicher, Brown, *Nowy Korbut*) nie notuje nazwiska Viany. Należy

¹⁰ Mimo okoliczności wyjazdu Viany z Wilna prowincjał polski, F. Sunyer, wystawił bardzo pochlebną opinię o jego działalności w tym mieście: „... il p[adr]e Viana [...] se rimanda di questo collegio del qual detto p[adr]e era un grande ornamento et pochi simili si trovaranno che tenghino tanti talenti insieme come lui teneva: lengua elegante, philosopho, theologo, amabile da tutti quelli con liquali conversava [...] Tiene singular dono de insegnar et explicar li suoi concetti. Finito il corso [16 V 1578 r.] si e dato al studio dela lengua greca cerca laquale in poco tempo ha fatto gran frutto [...] e molto diligente in quello che se li comette et studia molto. Con la sua presentia ha lasciato a questo collegio grande opinion di doctrina che se non fosse altro che questo bisognara la provincia se ricordi di lui ...”, Sunyer do Merkuriana 26 VIII 1578 r. z Wilna, ARSI, Germ. 157, f. 84—84v. Zob. także J. Kurczewski, *Kościół Zamkowy, czyli Katedra Wileńska*, cz. 3, Wilno 1916, s. 60.

¹¹ *Epistolae P. Alphonsi Salmeronis S. J.*, t. 2, Matriti 1907, s. 689. Por. także Merkurian do Viany w Neapolu, 21 VII 1579, ARSI, Neap. 2, f. 37 oraz K. Aquaviva do Viany, konsultora w tymże kolegium, 29 I 1583, *ibidem*, f. 174.

¹² ARSI, Ven. 37, f. 85 i 259; Ital. 5, f. 29 (własnoręcznie napisany tekst formuły ślubów).

¹³ ARSI, Ven. 38, f. 36, 108.

¹⁴ K. Aquaviva do Viany 28 III 1607, ARSI, Ven. 6, f. 26.

¹⁵ ARSI, Hist. Soc. 43, f. 37v (Defuncti). Obfita korespondencja wiceprowincjała, a od 15 I 1575 prowincjała jezuitów polskich, F. Sunyera, do generała zakonu, E. Merkuriana, z lat 1573—1578 zawiera dalsze szczegóły na temat pobytu Viany w Polsce: ARSI, Germ. 136, ff. 375, 409, 419; 137, f. 299; 153, f. 246; 154, ff. 156, 216v, 232, 234, 280—280v, 290v—291; 155, ff. 182, 206—206v, 254; 156, ff. 264—264v, 285, 299, 322v; 157, ff. 24, 135, 137, 147, 155, 166—166v, 169; Pol. 80, ff. 7v, 16, 19—19v, 40, 85—85v, 87v. Fotokopie tych listów znajdują się w Archiwum TJ w Krakowie.

przeto wyjaśnić, na jakiej podstawie ustaliłem, że jest on autorem aż 10 drukowanych zbiorów tez filozoficznych oraz 2 rękopisów. Najpierw starałem się zebrać możliwie kompletny wykaz wszystkich źródeł i materiałów dotyczących filozofii jezuitów w Polsce w XVI w. zarówno drukowanych, jak i rękopiśmiennych wraz z danymi o miejscu i czasie ich powstania. Pomocą służyły mi wspomniane wyżej dzieła bibliograficzne oraz uzupełnienia do Estreichera¹⁶, katalogi ważniejszych bibliotek i przygodnie zebrane informacje. W toku poszukiwań udało się odnaleźć szereg pozycji nie notowanych w żadnych publikacjach. Następnie sporządziłem — głównie na podstawie materiałów z Rzymskiego Archiwum TJ (ARSI) — możliwie pełny wykaz wszystkich wykładowców filozofii wraz z ich biografiami. Porównanie tych danych z danymi dotyczącymi istniejących pozycji z zakresu filozofii pozwoliło ustalić ich autorstwo nawet wówczas, gdy o autorze nie było żadnej wzmianki.

Dodatkowym czynnikiem przy ustalaniu autorstwa było porównanie treści pozycji anonimowych z treścią pozycji, w których figuruje nazwisko autora (najczęściej jako przewodniczącego dysputy: *praeses*). Porównanie to potwierdzało z reguły trafność obranej metody.

Jednym z wyników omówionej powyżej pracy było ustalenie spuścizny filozoficznej Viany. Z ustaleń dokonanych w jego biografii wiadomo, że wykładał on filozofię w Wilnie w latach 1575—1578. Pierwsza dysputa pod jego kierunkiem odbyła się 5 X 1575 r., ostatnia zaś 16 V 1578 r. Wiadomo też, że był on w tym okresie jedynym profesorem filozofii w Kolegium Wileńskim. Dlatego też autorem zbiorów tez filozoficznych wydanych w Wilnie i bronionych w tamtejszym Kolegium w tym okresie nie mógł być kto inny jak Viana¹⁷. Żaden z tych zbiorów nie wymienia nazwiska Viany. Dlatego porównanie tez anonimowych z nie anonimowymi nie jest możliwe. Jedynie egzemplarz *Assertiones theologicae et philosophicae* z 1577 r. posiada rękopiśmienną dedykację F. Bartschowi, podpisaną przez Vianę, co stanowi dodatkowy argument za jego autorstwem. Istnieje jednak możliwość porównania poglądów wyrażonych w tezach wcześniejszych z poglądami przedstawionymi w zbiorze tez z całości filozofii, a jednych

¹⁶ Przede wszystkim praca J. Trypućki, *Polonica vetera Upsaliensia*, Uppsala 1958 (Otdąd: Trypućko).

¹⁷ R. Plečkaitis w pracy *Feodalizmo laikotarpio filosofija Lietuvoje* (Vilnius 1975, s. 486 i 512) na tej samej — jak sądzę — zasadzie przypisał Vianie autorstwo 6 zbiorów tez. Wykaz poniższy zawiera nadto 5 innych (w tym 1 rękopiśmienny) oraz 1 obszerny rękopis wykładów. Oczywiście nie jest wykluczone, że podany tu wykaz będzie można jeszcze uzupełnić przez druki i rękopisy, do których nie udało się dotrzeć.

i drugich z poglądami zawartymi w rękopisie wykładów filozofii przyrody i metafizyki z lat 1577—1578, gdzie podano nazwisko Viany. Otóż porównanie to wykazuje zasadniczą zgodność poglądów wyrażonych w tezach drukowanych i w rękopisie. Przypisanie ich autorstwa Vianie nie może więc budzić wątpliwości.

Spuścizna filozoficzna Viany

W latach 1575—1578 Viana prowadził w Kolegium Wileńskim trzyletni kurs filozofii, przeznaczony dla kleryków jezuickich i dla świeckich. Kolejność przedmiotów była następująca: logika, filozofia przyrody (w jej obrębie także psychologia) oraz metafizyka i prawdopodobnie etyka. Na logikę poświęcano przypuszczalnie cały pierwszy rok studiów, na właściwą fizykę (*VIII libri Physicorum*) — rok drugi, a na pozostałe traktaty z zakresu filozofii przyrody (m.in. *O duszy*) i na metafizykę — rok trzeci.

Tezy filozoficzne: charakterystyka i przegląd treści

Omówione poniżej tezy Viany obejmują dość znaczną część materiału prowadzonego przez niego kursu. Trudno powiedzieć, czy oprócz wymienionych wydano drukiem inne zestawy tez. Gdyby tak było, to albo zaginęły, albo nie udało się ich odszukać. Istniejące tezy z całości filozofii pozwalają na uzupełnienie pewnych luk w zakresie wyłożonego materiału. Do części filozofii przyrody zaś i do metafizyki takim uzupełnieniem jest zachowany rękopis wykładów. W całości więc tezy drukowane i rękopiśmienne oraz rękopis wykładów pozwalają na dość dokładne odtworzenie obrazu wykładanej przez Vianę filozofii. A oto wykaz tez w kolejności chronologicznej.

1. *Assertiones theologicae et logicae in Collegio Vilnensi Societatis Iesu sub renovationem autumnalem defendendae.*

Vilnae, ex officina [...] Nicolai Christophori Radiuil, Anno Domini 1576, 4°, knlb. 7 + 1 nie zadrukowana.

Estr. XII, 252 (pod: *Assertiones*); Trypućko, s. 7, nr 111. — Kórnik, Zamek — Bibl. PAN (odtąd: Kórnik) Cim. Qu. 2583; Uppsala, Bibl. Uniwersytecka (odtąd: Uppsala), sygn.: Obr. 69: 66 (16) oraz Obr. 69: 175. — W drugim egz. brak tez logicznych (arkusz B), które umieszczono pod sygnaturą: Utl. Diss. Gamla 35: 15 (15a). Trypućko (s. 6, nr 101) uważa je za druk samodzielny, zaznaczając, że powstały w Wilnie około 1577 r. Porównanie tego egzemplarza z egzemplarzem prze-

chowywanym w Kórniku dowodzi, że stanowią one drugą część *Assertiones theologicae et logicae* z 1576 r.¹⁸

k.2—4^v: *Assertiones theologicae de sacrarum imaginum veneratione* (tezy I—XII)

k. 5—7^v: *Assertiones logicae ex Categoriis Aristotelis* (tezy I—XII)

Viana jest autorem wyłącznie tez logicznych, które dotyczą 10 Arystotelesowskich kategorii (substancja, wielkość, relacja itd.). Autorem tez teologicznych jest prawdopodobnie ówczesny profesor teologii w tymże kolegium, Antoni Arias SJ¹⁹.

2. *Assertiones ex libris Arist[otelis] de Demonstratione*

Jest to rękopis: jedna karta o formacie 31 × 14 cm zapisana jednostronnie, pochodząca prawdopodobnie z Wilna z 1576 r. Została wklejona na końcu druku: *Assertiones theologicae et logicae* (Wilno 1576), przechowywanego w Kórniku (zob. wyżej). Zachowały się tylko 4 tezy w całości i część piątej (dolna partia karty została oderwana). Tezy dotyczą Arystotelesowskiego traktatu *Analityki drugie*. Porównanie z odnośnymi tezami Viany z całości filozofii (z 1578 r.) wykazuje ich istotną zbieżność, a tym samym przemawia za autorstwem Viany. Także analiza papieru i pisma wskazuje na to, że rękopis powstał w XVI w.

3. *Assertiones in Gymnasio Vileni Societatis Iesu sub vernam studiorum instaurationem hoc ordine mense Aprili defendendae: Theologicae 16. Calend. Maii, Philosophicae 15. Calend. Maii [17 IV 1577], Rhetoricae 13. Calend. Maii, hora 18 pomeridiana.*

Vilnae. In Officina Nicolai Christophori Radiuili etc. Excudebat Daniel Lancicius Anno Domini 1577. 4°, knlb. 11.

Estr. XII, 253 (pod: *Assertiones*); Trypućko, s. 6, nr 100.

— Kórnik, Cim. Qu. 2589; Uppsala, Obr. 69: 66 (8); drugi egz.: 69, 175⁹ adl. (?).

k. 2—5^v: *Assertiones theologicae de beati Petri Apostoli et Apostolicae Sedis primatu* (tezy I—XIII)

k. 6—8^v: *Assertiones philosophicae* (I—XII)

k 8^v—11^v: *Theses rhetoricae ex altero M. Tullii Ciceronis oratorio dialogo* (I—XII).

Tezy filozoficzne dotyczą filozofii przyrody: ruch i zmiana, zagadnienie nieskończoności (infinitem) oraz problem miejsca.

¹⁸ Kserogramy i mikrofilmy zbiorów tez Viany, przechowywanych w Uppsali, znajdują się w Archiwum TJ w Krakowie.

¹⁹ L. Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej (1569—1600)*, „Nasza Przyszłość”, t. 40, 1973, s. 122; o Vianie na s. 100—101, 104—105, 112, 121—122.

4. *Assertiones philosophicae ex quarto et quinto libro Physicorum Aristotelis de vacuo, tempore et speciebus motus, discutiendae in Collegio Vilmensi Societatis Iesu Iunii hora Anno Domini 1577. Defendet Ioannes Wartenbergensis.*

[Vilnae, typis N. Chr. Radziwiłł, 1577] 4°, knlb. 4.

Estr. XII, 252 (pod: *Assertiones*); XXXII, 238 (pod: *Wartenbergensis Jan*); Trypućko, s. 174, nr 2740.

— Kórnik, Cim. Qu. 2587; Uppsala, Utl. Diss. Gamla 35: 15 (7).

Na odwrocie k. tyt. i do k. 4^r *Assertiones physicae*, 12 tez na temat próżni, czasu i rodzajów ruchu.

5. *Assertiones philosophicae menstruae ex sexto, septimo et octavo libro Physicorum Aristotelis, discutiendae in Collegio Vilmensi Societatis Iesu Iulii 15 hora 17. Anno Domini 1577.*

[Vilnae, typis N. Chr. Radziwiłł, 1577] 4°, knlb. 4.

Estr. XII, 251 (pod: *Assertiones*); Trypućko, s. 6, nr 104.

— Kórnik, Cim. Qu. 2586; Wilno, Bibl. Uniwersytecka, f. 83, nr 51; Uppsala, Utl. Diss. Gamla 35: 15 (7a).

Zawierają *Assertiones physicae*, 12 tez dotyczących rozciągłości ciał, zmiany oraz ruchu bytów materialnych i duchowych, pierwszego Poruszyciela (Boga) i jego przymiotów oraz zagadnienia ciał w ruchu (*proiectorum motus*).

6. *Assertiones theologicae et philosophicae in Gymnasio Vilmensi Societatis Iesu sub autumnalem studiorum instaurationem defendendae: Theologicae Ultima Septembris, Philosophicae Prima Octobris, hora pomeridiana 19.*

Vilnae. Typis [...] Nicolai Christophori Radiuili etc. Excudebat Daniel Lancicius Anno Domini 1577. 4°, knlb. 12.

Estreicher nie notuje; Trypućko, s. 7, nr 114 (pod: *Assertiones*).

— Uppsala, Obr. 66: 175 (5). Na tym egz. dedykacja: „P. Friderico Barskio [?, Bartsch] P. Viana”. — Drugi egz.: Obr. 69: 66 (14).

k. 2—8^r: *Assertiones theologicae de gratia et libero arbitrio* (tezy I—XIII)

k. 8^v—12^v: *Assertiones philosophicae ex priori de ortu et interitu libro Arist[otelis]*, (tezy I—XII).

Tylko tezy filozoficzne są autorstwa Viany. Dotyczą one materiału zawartego w I księdze *O powstawaniu i ginięciu* Arystotelesa i traktują o przedmiocie tych ksiąg (*ens mobile*) oraz o szczegółowych zagadnieniach związanych z tą tematyką. Autorem tez teologicznych jest prawdopodobnie wspomniany poprzednio (poz. 1) Arias.

7. *Assertiones philosophicae menstruae ex posteriori de ortu et interitu, et primo de anima, libris Aristotelis, defendendae in Collegio Vilmensi Societatis Iesu 17 die Decembris, hora 21.*

Vilnae. Typis [...] Nicolai Christophori Radiuili etc. Excudebat Daniel Lancicius Anno Domini 1577, 4°, knlb. 4.

Estr. XII, 251 (pod: Assertiones); Trypućko, s. 6, nr 103.

— Kórnik, Cim. Qu. 2585; Uppsala, Utl. Diss. Gamla 35: 15 (8).

Na odwrocie k. tyt. oraz do k. 3^v: Ex posteriori de ortu et interitu (tezy I—VIII).

k. 3^v—4^v: Ex primo libro de anima (IX—XII).

Tezy na dysputę „miesięczną” dotyczą struktury materii, jakości pierwszych, natury żywiołów (elementa) oraz wstępnych problemów psychologicznych.

8. Assertiones philosophicae menstruae ex secundo libro Arist[otelis] de anima, de iis quae ad animam in communi necnon ad vegetantem spectant, defendendae in Collegio Vilmensi Societatis Iesu 3° Ianuarii hora 21. Defendet Nicolaus Dicus.

Vilnae, typis [...] Nicolai Christophori Radziuil [...] per Danielem Lancicium. Anno Domini 1578, 4°, knlb. 4.

Estreicher nie notuje; Trypućko, s. 38, nr 617 (pod: Dicus Mikołaj).

— Uppsala, Utl. Diss. Gamla 35: 15 (10).

Na odwrocie k. tyt. — k. 4^v: Assertiones ex secundo Aristotelis de anima libro (tezy I—XII). Bronił Mikołaj Dicus, który w 1584 r. zdobył w Akademii Wileńskiej doktorat z teologii, a później był prałatem-dziekanem i kaznodzieją w katedrze wileńskiej²⁰. Tezy dotyczą cech duszy w ogóle (definicja, substancjalność, władze itd.) oraz duszy wegetatywnej.

9. Assertiones philosophicae menstruae ex secundo libro Arist[ote]lis] de anima, de iis quae ad sensus exteriores spectant, et ex primo libro Metaphysicae, defendendae in Collegio Vilmensi Soc. Iesu 28 Februarii hora 21.

Vilnae, typis [...] Nicolai Christophori Radiuili [...] per Danielem Lancicium. Anno Domini 1578. 4°, knlb. 4.

Estr. XII, 251 (pod: Assertiones).

— Kórnik, Cim. Qu. 2591.

Na odwrocie k. tyt. — k. 3^v: Ex secundo Aristotelis de anima libro (tezy I—IX).

k. 3^v—4^v: Ex metaphysica (X—XII).

Tezy dotyczą problematyki duszy sensorytywnej. Omówione zostały kolejno zmysły w ogólności, proces poznania zmysłowego oraz poszczególne zmysły i ich przedmiot. Podano przy tym sporo informacji ana-

²⁰ Zob. Estreicher, t. XV, s. 200; *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. 9—10, Warszawa 1906, s. 12.

tomicznych. Tezy metafizyczne zaś traktują o roli tej dyscypliny, jej przedmiocie oraz o niektórych zasadach bytu.

10. *Assertiones philosophicae ex praecipuis totius philosophiae Aristotelis difficultatibus, defendendae in Collegio Vilnensi Societatis Iesu Maii 16, hora 17.*

Vilnae, typis [...] Nicolai Christophori Radziuil [...] per Danielem Lancicum. Anno Domini MDLXXVIII [1578], 4°, knlb. 8.

Estr. XII, 251 (pod: *Assertiones*); Trypućko, s. 6, nr 102.

— Kórnik, Cim. Qu. 2590; Uppsala, Utl. Diss. Gamla 35: 15 (9).

k. 2: *Ex philosophia in genere* (tezy I—II)

k. 2—3: *Ex metaphysica* (III—XIV)

k. 3—5^v: *Ex naturali philosophia* (XV—XXXI)

k. 5^v—6^v: *Ex libris de ortu et interitu* (XXXII—XXXVIII)

k. 6^v—7^v: *Ex libris de anima* (XXXIX—LI)

k. 7^v—8: *Ex libris de coelo* (LII—LV)

k. 8—8^v: *Ex logica* (LVI—LX)

Są to tezy do egzaminu z całości filozofii na zakończenie trzyletniego kursu.

11. *Assertiones theologicae et philosophicae in Collegio Vilnensi Societatis Iesu, sub renovationem studiorum autumnalem, Anno 1578 mense Octobri defendendae.*

Vilnae, Typis [...] Nicolai Christophori Radiuili [...] Daniel Lancicus, anno 1578 excudebat. 4°, knlb. 6.

Estreicher nie notuje; Trypućko, s. 7, nr 113 (pod: *Assertiones*).

— Uppsala Obr. 69: 175 adl. oraz Obr. 69: 66 (15).

k. 2—5^r: *Assertiones theologicae de suffragiis pro mortuis et purgatorio* (tezy I—X)

k. 5^v—6^v: *Assertiones ex philosophia naturali* (I—XII).

Tezy filozoficzne dotyczą definicji ciała naturalnego, cech ciał niebieskich, żywiołów (elementa; t: V c geocentryzmie), mieszaniny (mixtum) oraz wybranych zagadnień psychologicznych (t. VIII—XII).

Viana zakończył zajęcia dydaktyczne w Wilnie w połowie maja 1578 r. W latach 1578—1586 filozofię wykładał Leonard Kraker. W dyspucie z zakresu filozofii przyrody odbytej w październiku 1578 r., której program stanowią powyższe tezy, prawdopodobnie brali udział nie uczniowie Krakera, bo ci dopiero rozpoczęli studia, lecz uczniowie jego poprzednika, Viany. Ponieważ jednak przewodniczącym dysputy był jedyny wówczas profesor filozofii, Kraker, dlatego niewątpliwie on układał tezy, choć musiał się oprzeć na materiale wyłożonym przez Vianę. Wydaje się więc, że Vianę i Krakera należy uznać za współautorów tych tez. Autorem tez teologicznych jest prawdopodobnie Arias.

Nie jest wykluczone, że i on miał pewien udział w redagowaniu też filozoficznych.

Rękopis z zakresu filozofii przyrody i metafizyki

[Interpretatio in libros Aristotelis de ortu et interitu, de anima, meteororum et in primam philosophiam]

[Wilno, Kolegium Jezuitów, 1577/78].

Kodeks papierowy, łaćniński, o formacie 19,5 × 15 cm, k. 370 (brak początkowych 8 kart oraz kilkunastu innych w różnych miejscach), pismo jednej ręki, skryptor nie znany.

— Biblioteka Katedralna ²¹, Gniezno — Katedra, sygn. MS 47.

Rękopis zawiera komentarze do traktatów Arystotelesa *O powstawaniu i ginieciu* (k. 9—98^v; na k. 64 data: „Finita 25 Septembris [1577]”), *O duszy* (k. 105—282^v; na k. 105 data: „Pridie non. Novembris A. D. 1577 [4 XI]”); do *Meteorologii* (k. 285—303; na k. 285 data: „16 Calend. Maii [...] 1578 [16 IV]” i do *Metafizyki* (k. 304—370^v; na k. 304 data: „Pridie nonas Novembris A. D. 1577 [4 XI]”). Nadto daty na k. 65, 98^v, 105 (ta sama co na k. 304!) i 282^v. Na końcu całego kodeksu (k. 370^v) informacja: „... interpretaetio [!] haec in libros Aristotelis Stagiritae de Ortu et interitu, item in libros omnes de animo [!], Meteororum, et in primam philosophiam tradita et perfecta est a Reverendo Patre Petro Viana Hispano Societatis Iesu Sacrae Theologiae Doctore et Philosophiae profesore Vilnae prid. Idus Maii Anno MDLXXVIII [14 V 1578]”.

Viana nie stosował podziału komentarza na dysputacje (*disputatio*), lecz na księgi, a te na rozdziały i kwestie lub na rozdziały, lub wreszcie na same tylko kwestie. Rękopis zawiera dyktaty wykładów, co pozwala na szczegółowe zapoznanie się z ich treścią ²².

Poglądy filozoficzne

Zreferowane poniżej poglądy obejmują jedynie ważniejsze punkty reprezentowanej przez Vianę filozofii, te szczególnie, które są kluczowe

²¹ Rękopis należał dawniej do Biblioteki tamtejszego Seminarium Duchownego, zob. T. Trzeciński, *Biblioteka Seminarium Duchownego w Gnieźnie. Katalog rękopisów aż do roku 1725*, Poznań 1909, poz. 47.

²² Cztery rękopisy Viany z zakresu teologii moralnej, powstałe na terenie Włoch, wymienia C. Sommervogel w *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. 8, Bruxelles—Paris 1898, kol. 639; *ibidem*, kilka danych biograficznych (bez wzmianki o pobycie w Polsce).

dla problematyki filozoficznej tamtego okresu i nie bez znaczenia we współczesnych koncepcjach filozoficznych²³.

Logika

Logika jest wg Viany nauką rozumową, której celem jest zdobywanie umiejętności odróżniania prawdy od fałszu²⁴. W jej skład wchodzi dialektyka, czyli logika formalna, komentarz do *Isagoge* Porfiriusza i komentarz do pism logicznych (*Organon*) Arystotelesa. Logika (formalna), którą uważa on za narzędzie uzyskiwania wiedzy, traktuje kolejno o spostrzeżeniu, sądzie i rozumowaniu. Jest nauką i stanowi część właściwej filozofii.

Viana twierdzi, że pojęcia powszechne istnieją w rzeczach. Nie są to wyłącznie wyrazy, lecz pewne treści, które intelekt odrywa od przedmiotów szczegółowych (10, t. LVIII).

Za Arystotelesem przyjmuje 10 kategorii bytów. Najważniejsza z nich, substancja, urzeczywistnia się zarówno w bytach ziemskich, jak i w niebieskich — z wyjątkiem Boga, który jest poza kategoriami. Nawiązując do teologii, Viana zaznacza, że Chrystus z racji natury ludzkiej należy do kategorii substancji (1, t. I). Przypadłości istnieją w substancji za pośrednictwem wielkości (*quantitas*), której poświęcono sporo uwagi. Z kolei zostały omówione: relacja, jakość, stała dyspozycja, czyli *habitus*, działanie i doznawanie oraz pozostałe kategorie, a wreszcie tzw. „*postpraedicamenta*” (*oppositio*, *prius*, *simul*, *posterius*, *motus*, *habitus*).

Analityki drugie uważa Viana za najważniejsze wśród pism logicznych Stagiryty, gdyż zajmują się zagadnieniem dowodzenia. Rodzajem (środkiem) dowodzenia jest także definicja.

Viana broni istnienia nauki (*scientia*), która pochodzi z uprzedniego poznania przyczyny rzeczy, do jakiej się odnosi. Nauka podrzędna jest prawdziwą nauką. Jej przedmiotem nie jest byt przypadłościowy (*ens per accidens*), lecz byt *per se*. Nauka jest tym pewniejsza, im bardziej abstrahuje od materii, która powoduje brak pewności (10, t. LX).

Do tych arystotelesowskich poglądów Viana dodaje dwa inne, związane z teologią, mianowicie że jest ona prawdziwą nauką (2, t. LIII)

²³ Cytując wyjątki z prac Viany lub odwołując się do nich, podaję najpierw numer kolejny zbioru tez wg sporządzonego poprzednio wykazu, a następnie numer kolejny tezy (numeracja rzymska).

²⁴ „*Logica est scientia rationalis, quae disserendo verum a falso separat*”, 10, t. LVI; „... *huius [logicae] obiectum esse ens rationis, tanquam veritati maxime congruum, tenemus*”, 10, t. LVII.

oraz że niemożliwy jest akt wiary i wiedzy o tym samym przedmiocie. Jest to jednak możliwe, gdy wiedza o przedmiocie jest niejasna (10, t. LX).

Metafizyka

Przedmiotem metafizyki jest byt jako byt, i to byt realny. Jej przedmiot — czy to jako przyczyny, czy też jako części — stanowią także zarówno Bóg, jak i duchy czyste. Natomiast byt myślny i byt przypadłościowy nie jest przedmiotem metafizyki²⁵.

Za Arystotelesem Viana stwierdza, że wytwarzanie (powoływanie do bytu, *generationes*) jest cechą bytów jednostkowych, i że dążność poznawcza wypływa z natury człowieka. Metafizyk jednak nie zajmuje się szczegółowymi przymiotami bytów jednostkowych, lecz bada zasady stałe i niezmiennie (10, t. VII). Na dyskutowany wśród perypatetyków temat dotyczący stosunku innych nauk do metafizyki odpowiada, że ich zależność nie jest równoznaczna z podporządkowaniem w sensie ścisłym.

Pojęcie bytu jest analogiczne w stosunku do Boga i stworzeń, substancji i przypadłości²⁶. Nieprawdziwe więc jest zdanie tych, którzy twierdzą, że natura bytu istnieje niezależnie od jego desygnatów. Z przymiotów transcendentálnych bytu Viana uznaje tylko trzy (*unum*, *verum*, *bonum*), natomiast „rzecz” (*res*) i „coś” (*aliquid*) nie zalicza do nich. Przymioty te nie różnią się od bytu rzeczowo, lecz tylko formalnie (10, t. X). Kilkakrotnie dobitnie została podkreślona rzeczowa odrębność (różnica) istnienia od istoty²⁷. Możliwości czynnej, przysługującej tylko Bogu, odpowiada w świecie bytów przygodnych możliwość bierna, która obejmuje wszystko, co nie jest w sobie sprzeczne. Relacja różni się wprawdzie od swego fundamentu, ale tylko formalnie²⁸.

²⁵ „Hanc scientiam praeclarissimam, certum ac exploratum esse debet, ens prout ens est, pro objecto recipere...”, 10, t. LIII; „Nobis vero certum et exploratum est [...] ens in quantum ens esse obiectum metaphysicae;”, 9, t. XI; „Ens autem rationis et ens per accidens ab obiecti metaphysices ratione omnino excludimus”, 10, t. V. Por. także 9, t. XII.

²⁶ „Ens analogum est ad Deum et creaturas, substantiam et accidens”, 10, t. IX.

²⁷ „Quamvis multi ancipiti sententiarum Marte digladiantur, an existentia (ut vocant) a natura et essentia disiungatur, nos tamen re ipsa ea discrepare asseveramus”, 10, t. XI. Podobnie w rękopisie metafizyki: „Existentia et essentia non sunt omnino idem nec sunt synonyma” (k. 331) oraz „Essentia re distinguitur ab existentia” (k. 331v).

²⁸ „Ita se habet relatio ad fundamentum suum, ut non re ipsa, sed ratione solum formali ab eo distinguitur”, 10, t. XII.

W tym punkcie Viana odchodzi od koncepcji tomistycznej, przyjmującej odrębność rzeczową. Istota relacji (*ratio formalis*) zależy od terminu: taka jest relacja, jaki jest termin.

Bóg poznaje inne byty, także zdarzenia przygodne w przyszłości²⁹. Zdaniem Viany taki jest pogląd Arystotelesa, co jednak nie odpowiada prawdzie, Stagiryta bowiem uważał, że nie można powiedzieć nic definitywnego na temat zdarzeń, które mają się dokonać w przyszłości i są zależne od woli ludzkiej. Bóg jest stwórcą świata oraz tzw. inteligencji i dlatego nie są one aktami czystymi. W twierdzeniu tym Viana także powołuje się wyraźnie na Arystotelesa (10, t. XIII; 9, t. XII), ale pogląd tego ostatniego jest nieco inny.

Psychologia

Przedmiotem psychologii jest nie tylko dusza wegetatywna i sensorywna, których związek z filozofią przyrody jest widoczny, lecz także dusza rozumna. Psychologia jest nauką, gdyż posiada wszystkie te cechy, jakie przysługują nauce. Te zaś w zastosowaniu do psychologii są następujące: dusza stanowi byt dostępny poznaniu ludzkiemu, jest ze swej natury bytem koniecznym (w sensie konieczności poznawczej), posiada określoną jedność, przez działanie intelektu jej pojęcie jest odrywane od jednostek, jest wreszcie przedmiotem pewnych twierdzeń i zasad, i konsekwentnie również dowodzenia.

Dusza istnieje w porządku rzeczy, a jej istnienie można udowodnić a posteriori, a także w pewien sposób a priori. Poznanie jej zdobywa się częściowo na podstawie ruchu bytów ożywionych (*ex ipsa animalium motione*), częściowo na podstawie poznania i szczególnego działania umysłu (*ex cognitione et singulari mentis agitatione*), a częściowo z pewnych danych doświadczenia zmysłowego (*ex figura externa sensui oculorum exposita*)³⁰.

Viana przytacza dwie przekazane nam przez Arystotelesa definicje duszy³¹. Sam jednak skłania się ku definicji, która stanowi pewne ich połączenie: „dusza jest substancją niekompletną, aktem pierwszym i formą substancjalną człowieka”³². Dusza sama w sobie jest substancją.

²⁹ „Deus Opt. Max. alia a se, etiam contingentia, ex mente Arist[otelis] cognoscit”, 10, t. XIII.

³⁰ Por. poz. 7, teza IX.

³¹ „Animam esse actum corporis physici, organici, potestate vitam habentis” oraz „Animam esse principium, quo vitam ducimus, sensum habemus, res intelligentia comprehendimus et secundum locum motu ciemur”, 8, t. I.

³² „... statuimus, eam esse substantiam, non omnibus numeris completam, sed actum primum, seu formam substantialem”, 10, t. XL; por. także 8, t. I—II.

a nie przypadłością. Jako substancja, czyli natura znajduje się w całym ciele, jej władze jednak działają w różnych częściach podmiotu. Krew stanowi integralną część bytu ożywionego, natomiast nie stanowią jej włosy, paznokcie itp., których z tego względu dusza nie ożywia (*animari*). Dusza rozumna — w przeciwieństwie do duszy wegetatywnej i sensorytywnej — znajduje się cała w całym ciele i cała w każdej jego części. Mimo tej niepodzielności duszy można w niej wyróżnić pięć władz (*facultates*): wegetatywną, sensorytywną, pożądowną, poruszającą i rozumną (*intelligens*). Człowiek posiada tylko jedną duszę, i to rozumną, stworzoną przez Boga i będącą zasadą wszystkich czynności ludzkich. Większość władz duszy (*pleraeque*) różni się rzeczowo zarówno od podmiotu, czyli od samej duszy, jak i między sobą (10, t. XLIII). Specyfika władz (*ratio formalis*) wynika z rodzaju wykonywanych czynności oraz z właściwych im przedmiotów, ku którym się kierują.

Zmysły posiadają charakter czynny i bierny. Przedmioty poznawcze (*species sensiles*) działają wprawdzie na władzę pobudzającą i determinującą, ale nie stanowią jeszcze poznania. Viana odrzuca pogląd, jakoby istniały podwójne zmysły: czynny i bierny. Zmysły dzielą się na zewnętrzne (wzrok, słuch itp.) i wewnętrzne: zmysł wspólny (*sensus communis*), instynkt (*aestimativa*) i pamięć zmysłowa (*memoria*). Zmysły nie mylą się w stosunku do właściwego im przedmiotu, mogą jednak niekiedy ulegać błędom, gdy kierują się do przedmiotu mniej im właściwego (*objectum minus proprium*) i do przedmiotu ogólnego. Przedmiot ogólny zmysłów stanowią: wielkość (*magnitudo*), kształt (*figura*), ilość (*numerus*), ruch i spoczynek.

Viana przyjmuje, że dusza stanowi prawdziwą (*vere*) formę człowieka, która daje mu życie i to, co się z nim wiąże. Wszystkie dusze rozumne posiadają jednakową doskonałość podstawową (*substancjalną*), ale ich działanie nie jest jednakowe; różnią się między sobą numerycznie dzięki dostosowaniu do poszczególnych ciał (*commensurationes ad diversa corpora*). Wobec rozbieżnych interpretacji poglądu Arystotelesa na temat losu duszy po śmierci człowieka Viana zajmuje stanowisko stwierdzające jej nieśmiertelność.

Zdolność poznawcza jest główną cechą duszy rozumnej. Pierwszorzędnym przedmiotem poznania intelektualnego są byty ogólne, a dopiero drugorzędnym i pośrednim byty szczegółowe³³. Intelpekt posiada

³³ „Intellectus noster singulare nec per propriam speciem, nec primo, sed secundario et per speciem universalis intelligit”, 10, t. XLVIII; por. *ibidem*, t. XVII: „... primo cognitum ab intellectu nostro esse ens, ut se extendit ad res sensu perceptibiles”.

podwójną funkcję: czynną i bierną, które nie różnią się rzeczowo³⁴. Przedmiotem poznania intelektualnego w stanie połączenia duszy z ciałem (za życia ziemskiego) jest konkretny byt materialny (*ens materia concretum*), natomiast przedmiotem poznania ludzkiego jako takiego jest byt w ogóle (*ens in universum*). Poznanie dokonuje się dzięki podobiznom intelektualnym (*species intelligibiles*) pochodzącym od przedmiotów. Podobizny te dzięki działaniu intelektu stają się „słowem myślnym” (*verbum mentis*), które różni się od samego aktu poznawczego. Pożądanie rozumowe (*appetitus rationis* — wola) i zmysłowe to dwie różne rzeczywistości. Świadczą o tym częste konflikty i gwałtowne nieraz sprzeczności zachodzące między nimi.

Psychologia w ujęciu Viany jest w zasadzie dyscypliną spekulatywną, posługującą się metodą refleksji metafizycznej. Jedyne w zagadnieniach dotyczących duszy wegetatywnej i sensorywnej (zmysłów) w pewnej mierze znajduje zastosowanie doświadczenie.

Filozofia przyrody

Filozofia przyrody (*rerum naturalium scientia*) jest rzeczywiście i w sposób właściwy (*vere et proprie*) nauką, posiadającą własną jedność specyficzną. Należy do nauk spekulatywnych i posiada charakter pomocniczy w stosunku do wszystkich niemal nauk (10, t. XV). Jej przedmiotem jest byt zmienny (*ens mobile*). Fizyka w sensie ścisłym posiada wprawdzie ten sam przedmiot, ale rozpatruje go z nieco innego punktu widzenia (10, t. XVI).

Główne miejsce w fizyce zajmuje arystotelesowska teoria o złożeniu ciała z materii i formy. Materia pierwsza jest czystą możliwością, nie posiadającą żadnego aktu i bez formy nie może istnieć (10, t. XIX). Forma substancjalna łączy się bezpośrednio z materią pierwszą, z której zostaje wyprowadzona. Nie dotyczy to jednak duszy rozumnej, która zawdzięcza swe istnienie stwórczemu działaniu bożemu.

Bytom w świecie przysługuje rzeczywista aktywność. Działają one zaś zarówno jako przyczyny ogólne, jak i szczegółowe, które wspólnie wytwarzają skutki. Istnieją tylko 4 rodzaje przyczyn, wyróżnione już przez Arystotelesa. Działanie bytów naturalnych, także i tych, które nie są obdarzone zdolnością poznania, jest działaniem ukierunkowanym i celowym (10, t. XXIII). Nie można jednak całkiem wyłączyć wpływu losu i przypadku (*fortuna et casus*), dlatego nazywa się je przyczynami przy-

³⁴ „[*Intellectus agens*] nec est vis quaedam separata, nec re a possibili intellectu secernitur”, 10, t. XLIX.

padłościowymi. To samo dotyczy fatum, czyli określonego układu zmiennych przewidzianego przez opatrność bożą.

Ruch jest aktem bytu w możności, ma więc charakter potencjalny. Od swego terminu (kresu) różni się jedynie formalnie. Między działaniem (actio) a doznawaniem (passio) zachodzi różnica tylko myślna. Wszystko, co się zmienia, jest złożone.

Czas to — za Arystotelesem — ilość ruchu rozważanego sukcesywnie (wcześniej i później). Od ruchu zaś różni się jedynie formalnie i wewnętrznie (ratione formali et intrinseca).

Nawiązując do VIII księgi *Fizyki* Arystotelesa, Viana zajmuje się filozofią Boga, która w XVIII w. stanie się samodzielną dyscypliną filozoficzną pod nazwą teologia naturalna. Pierwszy motor, który utożsamia się z Bogiem, stanowi zasadę ruchu i jest — wbrew Arystotelesowi — przyczyną całkowicie wolną. Podobnie przeciw Stagiryście Viana broni twierdzenia, że świat został stworzony przez Boga w czasie. Bóg wprawdzie mógłby być stworzyć świat odwiecznie (co do części niezniszczalnych), ale tego nie uczynił. Stworzenie zaś, czyli wyprowadzenie bytu z nicości przysługuje wyłącznie Bogu. Bóg jest jeden, jest czystym aktem (actus purissimus), nie podlega ruchowi i zmianie, jest bytem niematerialnym, nieskończonym nie tylko w istnieniu, lecz także w mocy i doskonałości. Bóg wpływa na działanie stworzeń, bo wszystko, co się porusza, otrzymuje ruch od innego bytu (omne quod movetur, ab alio movetur).

Oprócz omówionych tutaj zagadnień Viana porusza wiele innych, np. problem nieskończoności aktualnej (infinitum actu), miejsca, próżni, sprawy związane z powstawaniem i ginięciem bytów. Ich rozwiązanie opiera się zasadniczo na Arystotelesie, z wyjątkiem modyfikacji tomistycznych, uwarunkowanych przez wiarę.

Podsumowanie

Czytelnika zapoznającego się ze spuścizną filozoficzną Viany niewątpliwie zaskoczy znaczna jej ilość: 10 znanych nam pozycji drukowanych z okresu liczącego zaledwie trzy lata. Niektóre pozycje ukazywały się w odstępach miesięcznych (por. pozycja 7—9). Wprawdzie są to tylko zbiory tez na dysputy, ale na ogół dość obszerne. Wśród filozofów polskich XVI w. zajmuje on pod tym względem poczesne miejsce. Wydaje się, że na taki stan rzeczy wpłynęły przede wszystkim dwa czynniki: niezwykła aktywność Viany oraz wpływy, jakie posiadał u Mikołaja Krzysztofa Radziwiła, właściciela drukarni, w której tłoczono wszystkie tezy filozoficzne.

Porównanie poszczególnych dyscyplin prowadzi do wniosku, że istnieje między nimi względna równowaga, choć metafizyka została potraktowana raczej krótko, natomiast filozofia przyrody obszernie. Zwraca uwagę brak śladów dotyczących etyki, którą w tym okresie wykładano na innych uczelniach jezuickich w obrębie studiów filozoficznych. Nie ma także wzmianki o matematyce, której wówczas uczono podczas kursu filozoficznego. Wiadomo, że w tym czasie jej nauczycielem był Jakub Bosgrave. Wileńskie tezy filozoficzne z późniejszych lat zawierają także etykę i matematykę.

Filozofia Viany to, oczywiście, filozofia arystotelesowsko-tomistyczna. Wykład ma zasadniczo charakter komentarza do dzieł Arystotelesa, będących wówczas przedmiotem studium filozoficznego. Zaznacza się jednak nieśmiała tendencja do pewnej niezależności od poglądów i pism Stagiryty. Na niektóre jej objawy zwróciłem uwagę przy referowaniu poglądów Viany. Można się jej dopatrzeć także w zbiorze tez z całości filozofii, gdzie tytuły podstawowych dyscyplin sformułowano problemowo: *ex philosophia in genere, ex metaphysica, ex naturali philosophia, ex logica*. Oczywiście Viana odrzuca te poglądy Arystotelesa, które odrzucił Tomasz z Akwinu (np. ograniczenia wolności bożej, wieczność świata). Ale i w niektórych mniej ważnych sprawach Viana pozwala sobie na dyskusje ze Stagirytą, podając w wątpliwość niektóre jego poglądy.

Mimo to Viana reprezentuje względnie czysty tomizm. Wpływu skotystycznego można by się dopatrzeć chyba tylko w twierdzeniu, że między relacją a jej fundamentem nie zachodzi różnica rzeczowa, lecz jedynie formalna. Znajdujemy się przecież jeszcze w okresie przedsuarezjańskim. W XVII i XVIII w. wśród filozofów jezuickich w Polsce przeważała — jak można wnosić z dotychczasowych badań wycinkowych — inspiracja suarezjańska.

Charakterystyczną cechą sposobu filozofowania Viany jest podawanie wielu opinii (często wraz z ich dowodami) na dany temat, a następnie wybór tej, którą uważa za prawdziwą. Ujawnia się to przede wszystkim w rękopisie wykładów. Do częściej przytaczanych autorów — tak zwolenników, jak i przeciwników głoszonych poglądów — oprócz Tomasza z Akwinu należą: z filozofów arabskich — Awerroes, ze scholastyków — Albert Wielki, Bonawentura, Henryk z Gandawy, Duns Szkot, Durandus, Jan z Jandun, Tomasz de Vio z Gaety (Cajetanus), a spoza nich m.in. Pomponazzi, ze współczesnych zaś żyjący jeszcze (+ 1596) jezuicki filozof i teolog, Hiszpan Franciszek de Toledo (Toletus). Świadczy to o dużej erudycji autora.

Z powyższą właściwością związana jest inna cecha stylu filozofowania naszego autora: jest nią problemowe ujmowanie i formułowanie za-

gadnień. Często występują takie wyrażenia, jak: „anceps semper fuit philosophantium quaestio”, „non mediocris est disceptatio”, „viri gravissimi acute disputarunt”, „dubium est inter auctores gravissimos”, „gravis et perdifficilis extitit controversia”. Dla Viany filozofia była procesem dokonującym się ciągle i wymagającym zaangażowania od tych, co się nią zajmują. Takie ujmowanie zagadnień budziło także większe zainteresowanie u studentów.

Zastanawiając się nad spuścizną Viany i innych, odnosi się niekiedy wrażenie, że chcąc unowocześnić ówczesną filozofię, starali się interpretować Arystotelesa „nowocześnie”, czyli twierdzić, że taka właśnie była myśl Stagiryty. Wynikałoby z tego, że wpływ jego był dominujący, ale że istniały i utrzymywały się wątpliwości i zastrzeżenia do pewnych punktów jego filozofii, co w późniejszym okresie doprowadziło do zmniejszenia się jej autorytetu, a nawet do całkowitego odrzucenia jej przez wiele środowisk.

Konkludując, można stwierdzić, że filozofia Viany nie odbiega od ówczesnego poziomu europejskiego. Stanowi przy tym przejaw i dowód kultury filozoficznej tamtego okresu na terenie polskim.

Pedro Viana SJ (1549—1609) et son activité philosophique en Pologne

L'Espagnol Viana, venu de Rome en Pologne en 1573, enseigna en 1574/75 la théologie morale (*casus*) et la théologie polémique (*controversiae*) au Collège des Jésuites à Wilno. Dans les années 1575—1578, il enseigna, de façon remarquable, la philosophie au même Collège. Mêlé dans les affaires politiques de M. K. Radziwiłł, il dut quitter Wilno et il fut professeur de théologie morale à Naples, Bologne et Parme où il mourut le 10 VI 1609.

Onze collections d'*Assertiones* (dont une manuscrite) et un ample manuscrit de ses cours de philosophie de la nature et de métaphysique proviennent de la période de son enseignement de philosophie à Wilno. Les *Assertiones* étant anonymes, l'on prouve dans l'article que Viana en est l'auteur.

Grâce à ces sources, on a pu présenter les points essentiels de sa philosophie, divisée en logique, philosophie de la nature (psychologie comprise) et métaphysique. Aristote et Thomas d'Aquin y sont ses principaux maîtres.